

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ЦЕЛКОВСЬКИЙ Геннадій Анатолійович

УДК 2-1:81'38

**МОВНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЇ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор філософських наук, професор
Богачевська Ірина Вікторівна,
завідувач кафедри філософії та педагогіки
Національного транспортного
університету.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, доцент
Хромець Віталій Леонідович,
проректор з науково-педагогічної роботи
та стратегічного розвитку Національної
академії образотворчого мистецтва та
архітектури;

кандидат філософських наук
Халіков Руслан Халікович,
асистент кафедри всесвітньої історії та
релігієзнавства Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Захист відбудеться 20 грудня 2021 р. об 11:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 19 листопада 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Мовні питання супроводжують релігієзнавство протягом всієї історії його існування попри те, що мова релігії ніколи не була центральним об'єктом системних досліджень. Фр. Боас, Л. Вітгенштайн, К. Гірц, Вяч. Иванов, Е. Ліч, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс, М. Мюллер, О. Потєбня, П. Рікер, Е. Сепір, В. Топоров, Н. Хомські здійснили великий теоретичний внесок у релігієзнавство шляхом вивчення культури, зокрема взаємозв'язків релігійної свідомості й мовної картини світу, в міждисциплінарному дискурсі лінгвістики та соціогуманітарних наук.

Використання лінгвістики як джерела теоретико-методологічних інновацій у релігієзнавстві відбувалося в рамках так званого «лінгвістичного повороту», якого зазнала у ХХ ст. гуманітаристика. Безпосередній вплив на формування лінгвістичного напрямку в релігієзнавстві, який здійснила філософія мови, зокрема лінгвістична філософія та герменевтична феноменологія, аналітична філософія тощо, залишається майже невідрефлексованим в українському релігієзнавстві.

Лінгвістична філософія є продуктом філософії мови (К. Айдукевич) та виступає цілісною методологією, що проголошує аналіз мови одним із найпродуктивніших методів вирішення філософських питань.

Лінгвістична методологія в релігієзнавстві потребує системного аналізу. Межі її використання в лінгвістичному релігієзнавстві, що вперше окреслила І. Богачевська, постійно розширюються, охоплюючи не лише особливості релігійного тексту та функціонування мови в етнорелігійній спільноті, але й мовну політику релігійних спільнот і держави.

На сьогодні релігієзнавчих робіт у сфері дослідження мови релігії небагато. В парадигмі лінгвістичного релігієзнавства працюють: І. Богачевська (лінгвістичне релігієзнавство), А. Десницький (функціонування богослужбових мов), М. Єресько (когнітивно-лінгвістичне релігієзнавство), А. Забіяко (етнолінгвістичне дослідження релігії), Н. Мечковська (філологія і релігієзнавство), Л. Филипівич (етнологія релігії) та ін.

Дослідники здебільшого не виходять на теоретичний рівень загальнорелігієзнавчих концепцій, залишаючись у межах власних дисциплінарних проєктів. Як наслідок, майже недослідженими є питання функціонування мови в релігії, релігійної мови, мовних особливостей релігії, релігії як мови, типологізації і класифікації мовних явищ у релігії, взаємозв'язку релігії і мови та багато інших у межах предметного поля релігієзнавства.

Потужна присутність лінгвістики в релігієзнавстві протягом історії останнього доводить необхідність наукового аналізу попередніх лінгвістичних теорій релігії, вироблення комплексного погляду на природу таких взаємовідносин, виявлення переваг і недоліків лінгвістичного підходу до релігії.

Незважаючи на значний теоретичний доробок суміжних гуманітарних дисциплін і розроблену в останні роки теоретико-методологічну базу лінгвістичного релігієзнавства, у вітчизняному релігієзнавчому дискурсі практично відсутні системні дослідження дисертаційної проблематики.

Відтак, теоретичні й практичні аспекти мовних досліджень релігії потребують комплексного релігієзнавчого аналізу, який у запропонованому ракурсі ще не проводився. Наявність значного масиву філософських і лінгвістичних джерел, а також наукових розвідок спорідненої тематики засвідчує можливість та актуальність здійснення теоретико-методологічного аналізу мовних аспектів дослідження релігії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснене у межах науково-дослідної роботи кафедри богослов'я та релігієзнавства факультету філософії та суспільствознавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом «Методологія і зміст викладання соціально-гуманітарних наук», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук», який був затверджений Вченою радою університету (протокол № 5 від 29 січня 2009 року) та відповідно до наукової теми кафедри богослов'я та релігієзнавства факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні» (U 0117U004903).

Мета дисертаційного дослідження полягає у здійсненні комплексного теоретико-методологічного аналізу лінгвістичних підходів у релігієзнавстві. Мета дисертації конкретизується в наступних **дослідницьких завданнях**:

- з'ясувати стан розробки проблеми в міждисциплінарному науковому дискурсі, охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- розробити методологію філософсько-релігієзнавчого дослідження мовних аспектів вивчення релігії;
- виявити особливості розуміння взаємозв'язку мови і релігії у філософських та релігієзнавчих теоріях релігії;
- проаналізувати наявні в релігієзнавчому дискурсі лінгвістичні стратегії;
- розкрити теоретико-методологічний потенціал проекту лінгвістичного релігієзнавства;
- виявити специфіку концепту «мова релігії» шляхом лінгвофілософського аналізу;
- описати процес формування концепції мови релігії та засоби її аналізу в межах аналітичної філософії;
- порівняти лінгвістичні та релігієзнавчі стратегії дослідження мови релігії.

Об'єктом дослідження є методологія дослідження релігії.

Предметом дослідження – лінгвістичні стратегії дослідження релігії.

Теоретико-методологічними засадами дослідження є фундаментальні принципи релігієзнавства (об'єктивності, світоглядного плюралізму, толерантності, конфесійної неупередженості), критичне осмислення ідей і концепцій, що стосуються лінгвістичних аспектів буття релігії, та авторська дослідницька методика, яку визначив міждисциплінарний характер дисертації.

Теоретичною основою дослідження став системний підхід до його об'єкта і предмета, оцінка дисциплінарних особливостей дослідницьких проєктів вивчення мовного комплексу релігії.

Для аналізу розвитку концепту «мова релігії», в процесі побудови історіографії досліджуваної проблематики застосовано історичний метод, який уможливив систематизацію процесу формування й розвитку основних концепцій вивчення лінгвістичних аспектів буття релігії в релігієзнавстві, лінгвістиці, філософії та суміжних дисциплінах сучасної гуманітаристики.

Методи аналізу і синтезу використовувалися в процесі дослідження концепцій аналітичної філософії, герменевтики, семіотики та когнітивістики щодо мовного комплексу релігії, а також наукових праць їх представників. Метод абстрактно-логічного аналізу застосовано під час обґрунтування і формулювання авторських оцінок розглянутих дослідницьких проєктів у галузі лінгвістичної філософії та лінгвістичного релігієзнавства.

Джерельну базу дисертації становлять праці класиків релігієзнавства, що сформулювали мовну проблематику в релігієзнавчому дискурсі, роботи філософів, причетних до «лінгвістичного повороту», доробок аналітичної філософії релігії, праці герменевтів, когнітивістів, семіотиків, лінгвокультурологів тощо. Закцентовано дослідницьку увагу на доробку пострадянських фахівців з України, Білорусі та Росії, які працюють у предметному полі лінгвістичного релігієзнавства.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні комплексного теоретико-методологічного аналізу провідних концепцій вивчення лінгвістичних аспектів буття релігії, що функціонують у релігієзнавчому дискурсі, а також у дискурсі філософії мови та сучасної гуманітаристики в цілому.

У роботі сформульовані положення, осмислення яких набуває якості новизни і виноситься на захист.

Уперше:

- на основі комплексного теоретико-методологічного дослідження лінгвістично орієнтованих стратегій вивчення мовних аспектів буття релігії (міфологічна школа (М. Мюллер), структуралістський проєкт, семіотика релігії, герменевтика релігії, наратологія, дискурс-аналіз, когнітивістика релігії) виявлено їх методологічний потенціал для завершення процесу конституювання лінгвістичного релігієзнавства в дисциплінарній структурі сучасного наукового (академічного) релігієзнавства;

- виявлено філософське підґрунтя вказаних лінгвістично орієнтованих релігієзнавчих стратегій, їх зв'язок із філософськими течіями від часів Просвітництва, німецької класичної філософії, неокантіанства та логічного позитивізму до аналітичної філософії мови та філософії свідомості, при чому у всіх дослідницьких проєктах щодо мови релігії можна виокремити як теїстичний, так і позатеїстичний підходи;

- доводиться, що методологія філософсько-релігієзнавчого дослідження мовних аспектів вивчення релігії будується на розумінні мови релігії як її концептосфері, онтосемантичного виміру її буття. При чому таке дослідження з необхідністю має бути феноменологічним, оскільки розкриває онтосемантику релігії як похідну від релігійного досвіду, розкриваючи релігієзнавчими засобами специфіку релігійної мови як фіксатора та умови отримання релігійного досвіду, який неможливо адекватно аналізувати в межах суто лінгвістичних стратегій.

Набуло подальшого розвитку:

- осмислення теоретико-методологічного потенціалу проекту лінгвістичного релігієзнавства, який розуміється як складова дисциплінарної структури академічного релігієзнавства, що експлікувала власний об'єкт дослідження на основі методології лінгвістики та філософії мови, створивши на базі концептуального розуміння онтологічного статусу мови в релігії власну дослідницьку стратегію, яка дозволяє заповнити лакуни філософських та лінгвістичних досліджень мовних явищ у релігійному комплексі;

- розуміння принципів відмінностей між лінгвістичними та релігієзнавчими дослідженнями мови релігії (лінгвістичним релігієзнавством), які лежать у площині різної концептуалізації поняття «мова релігії», яке має в цих підходах різний епістемологічний статус, зумовлюючий специфіку наукового дискурсу лінгвістики та релігієзнавства.

Уточнено:

- процес формування концепції мови релігії і засоби її аналізу в межах аналітичної філософії релігії та в її конфесійному варіанті – реформованій (реформістській) епістемології (проект Е. Плантінґи), яка скерована на виявлення епістемологічного статусу положень релігійної віри;

- розуміння функцій мови в когнітивних процесах вербалізації релігійного досвіду, зокрема в межах концепції «supernatural being» (Дж. Барретт);

- теоретичні підвалини вивчення онтосемантичного процесу вербалізації релігійного досвіду особистості та фіксації духовного досвіду суспільства в межах окремих релігійних традицій.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає у розширенні дослідницького поля релігієзнавчої науки шляхом поглиблення розуміння природи, сутності та змісту стратегій дослідження лінгвістичних аспектів буття релігії у сучасному релігієзнавчому дискурсі. Концептуальні положення дисертації можуть бути використані для подальших філософсько-релігієзнавчих, лінгвокультурологічних досліджень мови релігії, а також у студіях із філософії мови, когнітивістики, семіотики культури, герменевтики тощо.

Практичне значення дослідження визначається тими можливостями аналізу мовних аспектів конкретних релігійних традицій, які відкриваються завдяки використанню авторських підходів до вирішення поставлених дослідницьких завдань. Запропонований підхід дає можливість оцінювати ефективність наявних у сучасному філософсько-релігієзнавчому та гуманітарному дискурсі стратегій дослідження мовних аспектів релігії в цілому та окремих релігій зокрема. Доцільним є використання матеріалів дослідження в навчальному процесі у викладанні університетських курсів із релігієзнавства, культурології, лінгвістики, а також спецкурсів для студентів філософських та філологічних спеціальностей.

Зв'язок проблем релігійної мови з проблемами національної духовності та культури робить дисертацію актуальною для широкого кола фахівців гуманітарного профілю. До дисертаційного тексту можуть звернутися також представники відповідних державних установ, засобів масової інформації при вирішенні й висвітленні актуальних проблем, пов'язаних із мовними аспектами буття релігії.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням. Усі розділи дисертації та наукові статті, подані в списку публікацій,

автор написав самостійно (без співавторів). Ідеї, положення чи гіпотези інших авторів, які використані в дисертації як предмет аналізу, дискусії чи їх подальшого розгортання, мають відповідні посилання згідно з науковими стандартами.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні ідеї, тези, положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на науково-теоретичних семінарах та засіданнях кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Основні ідеї та положення дисертації були оприлюднені на наукових та науково-практичних конференціях різних рівнів, зокрема: *Круглий стіл «Релігія як чинник міжнародних відносин»* (Харків, 2011 р.); *Summer Seminar in Philosophy of Religion (Grand-Rapids MI, 2011 р.)*; *Міжнародний круглий стіл «Традиція і традиціоналізм»* (Донецьк, 2011 р.) *Міжнародний круглий стіл «Лінгвістичне релігієзнавство»* (Київ, 2012 р.), *Всеукраїнська науково-практична конференція «Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку»* (Київ, 2012 р.), *Звітна наукова конференція викладачів та аспірантів НПУ ім. М.П. Драгоманова* (Київ, 2013 р.), *Міжнародна науково-практична конференція «Філософія релігії: сучасні підходи і ретроспектива»* (Москва, 2012 р.); *Всеукраїнська науково-практична конференція «Духовні цінності християнства в українській культурі»* (Київ, 2013 р.); *Міжнародний семінар «Етнологія релігії: теоретичні та прикладні аспекти»* (Чернівці, 2013 р.); *V Всеукраїнська наукова-практична конференція «Виховання, освіта, менеджмент, філософія, право: історичний аспект»* (Євпаторія, 2013 р.); *Круглий стіл «До 50-річчя кафедри культурології»* (Київ, 2014 р.); *Круглий стіл «Релігія та освіта в сучасній Україні»* (Київ, 2014 р.); *Міжнародна конференція «Філософія і релігія в просторі сучасної культури»* (Київ, 2015 р.); *XXV міжнародна наукова конференція «Історія релігії»* (Львів, 2015 р.); *II Конгрес молодих дослідників релігії «Релігія в сучасній культурі»* (Чернівці, 2015 р.); *Щорічна науково-звітна конференція викладачів кафедри культурології НПУ ім. М.П. Драгоманова* (Київ, 2016 р.); *Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2016»* (Київ, 2016 р.); *Всеукраїнська наукова конференція «Релігієзнавство і богослов'я у структурі світської освіти і науки: світовий та український контекст»* (Київ, 2017 р.); *Звітно-наукова конференція викладачів, аспірантів і докторантів НПУ імені М.П. Драгоманова «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету»* (Київ, 2019 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи висвітлені у 10 публікаціях, зокрема: 3 – у фахових виданнях із філософських наук, 2 – в іноземних наукових періодичних журналах, 5 – в інших наукових збірниках.

Структура та обсяг цієї дисертаційної роботи й послідовність викладу матеріалу зумовлені логікою дослідження та впливають із поставленої мети й основних завдань. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Повний обсяг роботи становить 204 сторінки, основна частина дисертації – 178 сторінок, список використаної літератури та джерел нараховує 325 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, висвітлені ступінь науково-теоретичної розробленості проблеми, визначено об'єкт та предмет дослідження, окреслено мету та завдання роботи, вказані методологічні основи авторського аналізу, сформульовані положення, що виносяться на захист, виділені елементи їх наукової новизни, показана науково-теоретична й практична значущість дисертаційної роботи та її апробація.

У **першому розділі** «Лінгвістичні аспекти буття релігії як предмет наукової рефлексії» розкривається теоретико-методологічна основа досліджень із проблеми дисертації, аналізуються основні аспекти найбільш значущих праць, розробляється методологічна основа подальшого дослідження, а також розкривається наповненість основних понять дослідження з огляду на різноманітність їх осмислення у релігієзнавчому та лінгвістичному дискурсах. На основі комплексного теоретико-методологічного аналізу лінгвістичних стратегій вивчення релігії виявлено особливості мовних аспектів дослідження релігії. Вираженість релігії у мові ставить перед дослідниками необхідність визнання за нею теоретико-методологічного статусу в релігієзнавстві. В ній розгортається релігійна комунікація, смислоутворення, вербалізація релігійного досвіду, фіксація традиції в тексті.

Підрозділ 1.1 «Лінгвістичний вимір релігії» присвячений аналізу основних текстів із проблеми дослідження. Розкривається становлення концепту мова релігії у лінгвістичному релігієзнавстві. Лінгвістичне дослідження релігії протягом всього існування науки про релігію було важливим компонентом її вивчення, подеколи виконуючи парадигмальну функцію з визначення вихідних пунктів для розуміння феномена релігії. Але саме лінгвістичний підхід у релігієзнавстві не був відрефлексований як теоретико-методологічне підґрунтя релігієзнавства, оскільки поза увагою або на периферії науковців та богословів залишалась мова релігії як комплексний об'єкт вивчення, а не як дана у його конкретних визначеннях конкретними мислителями. Ми запропонували комплексний підхід до розкриття концепту мова релігії та виявлення його наукового потенціалу як методології вивчення релігійних феноменів, так і теоретичного потенціалу як пояснювальної моделі пізнання сутності релігії.

Становлення *лінгвістичного релігієзнавства* як інституційного формування в межах дисциплінарного поля релігієзнавства відбувається в Україні протягом останніх десятиліть завдяки ідеям І. Богачевської, І. Остащука, Л. Филипович. Міждисциплінарний характер лінгвістичного релігієзнавства проявляється у залучення теоретичних положень з лінгвістики, філософії мови та філософії свідомості, психолінгвістики та когнітивістики, лінгвокультурології та соціолінгвістики, герменевтики і наратології. Маючи спільний об'єкт дослідження, лінгвісти та релігієзнавці потребують встановлення теоретико-методологічних правил. Для релігієзнавців лінгвістичне вивчення релігії має бути складовою аналізу релігійних феноменів, тоді як для лінгвістів має бути зрозумілою специфіка застосування їхньої методології в такій специфічній сфері буття мови як релігія. Тому в нашій джерельній базі ми ґрунтуємося на працях релігієзнавців та культурологів,

які мають мовознавчий бекграунд: І. Богачевської, А. Забіяко, М. Єресько, Н. Мечковської, І. Остащука.

Загальнотеоретичними джерелами нашого дослідження були праці філософів, богословів та лінгвістів, що творили лінгвістичні повороти у розвитку людської думки, які ми розкрили від доби Романтизму до сьогодення, такими класиками є: І. Гердер, Ф. Шеллінг, В. фон Гумбольдт, М. Мюллер, Е. Касіпер, М. Гайдеггер, Ф. де Сосюр, П. Рікер, Г. Гадамер, К. Леві-Строс, Б. Рассел, Л. Вітгенштайн, Н. Хомські, К. Гірц, Е. Плантінга, П. Буайє, Дж. Лакофф тощо.

Аналіз теоретико-методологічних засад українського релігієзнавства в контексті дослідження мови релігії ґрунтується на працях вітчизняних філософів та релігієзнавців: М. Поповича, С. Кримського, Ю. Кимелева, Л. Виготського, Вяч. Іванова, В. Топорова, Д. Пивоварова, А. Грязнова, В. Бондаренка, А. Забіяко, А. Колодного, Л. Филипович, Ю. Чорноморця, В. Хромця та ін.

В *підрозділі 1.2 «Дослідження мови релігії на перетині філософії релігії та філософії мови»* стверджується, що теоретична передумова вивчення мовних аспектів буття релігії полягає у становленні зв'язку між мовою та свідомістю, мовою та культурою, мовою та буттям. Відповідно, вивчення мови релігії є ключем до вивчення релігійної свідомості, релігійної традиції, релігійного буття. Кожен із цих вимірів потребує власної методологічної оптики. Отже, лінгвістика релігії не може мати одну методологічну базу, а є поліметодологічною стратегією вивчення релігії.

Мета методології релігієзнавства, як і будь-якої іншої науки, – це встановлення критеріїв істинності, природи об'єкта, що пізнається, співвідношення мови та реальності існування певного об'єкта. Для вирішення завдання розробки методології філософсько-релігієзнавчого дослідження мовних аспектів вивчення релігії, ми звернулися до епістемологічного та онтологічного статусів мови релігії, її зв'язків із релігійною реальністю, а також структури зв'язків із релігійною свідомістю.

Природа мови релігії розкривається у *підрозділі 1.3 «Концепт «мова релігії»»*, у якому подається її розуміння як план вираження релігії, як концептуальний, категоріальний апарат релігії, що полягає не тільки у вербалізованій мові, а може розумітися розширено, через ритуал, міф, мистецтво, символосферу. Оскільки базова функція мови полягає в її комунікативній природі, то в контексті релігії необхідною засадою є виявлення суб'єктів комунікації, а саме – Людина і Бог, на що безпосередньо вказує сам латинський термін *релігія*. Специфіка божественної комунікації вимагає від лінгвістичного релігієзнавства враховувати атрибуції божественної реальності, а також принципову неподібність з іншими комунікативними ситуаціями. Невиразимість божественного, *ineffability*, її трансцендентна та абсолютна сутність, потребує глибокого аналізу не тільки процесу комунікації, а й умови цієї комунікації: релігійну віру (доксичний вимір), релігійний досвід (маніфестаційний вимір).

Кожен вимір лінгвістичного буття релігії – наратив, дискурс, стиль, реєстр, текст, мовлення – набуває прикметника «релігійний» тоді, коли він обумовлюється зустріччю з божественною реальністю. Головною категорією лінгвістичного релігієзнавства є концепт *мова релігії*. Було виявлено декілька дефініцій концепту мова релігії, що походять із лінгвістичного релігієзнавства І. Богачевської,

лінгвокультурології Н. Мечковської та філософії релігії Ю. Кимелєва. Теоретичною рамкою для використання цього концепту в дисертаційному дослідженні стала дефініція мови релігії як: *мовні компоненти, що використовуються в релігійній практиці та теорії*.

Був проведений філософський аналіз цього концепту як сутнісної компоненти процесів релігійного пізнання та релігійного віровчення, тобто мова релігії сама по собі є концептосферою релігії, матерією, якою виражені віроповчальні, догматичні положення релігійних традицій. Релігійні поняття, які становлять лексикон певної релігії, мають не тільки комунікативний характер, а є складними комплексами культури або онтосемантичними явищами культури, які виражають базові сенсові категорії буття цієї культури та є продуктом духовного життя певної спільноти. Визначено поняття концептосфера релігії як сукупність її символів та базових понять, що мають не просто позначувальну функцію, але й концентрацію духовного досвіду в межах цієї традиції.

Онтосемантичний процес релігійної мови саме полягає у схопленні вкорінення людини в буття за допомогою мовних засобів. Зустріч людини з Богом так само має своїм наслідком вербалізований залишок, який повноцінно не розкриває усю сукупність осягнутих сенсів, але в межах своєї традиції збагачує її суспільний вимір духовності або уможлиблює початок нової традиції.

У дисертаційному дослідженні були розкриті основні модуси функціонування мови в релігії, які стають предметом відповідних лінгвістичних стратегій дослідження релігії: релігійна мова, релігійна комунікація, релігійний стиль мови, священна мова, богослужбова мова тощо. Міждисциплінарність та інституційність лінгвістичного релігієзнавства дозволить глибше розуміти релігійні феномени.

У **підрозділі 1.4 «Релігійний вимір мови»** був розглянутий специфічний вимір релігійної мови – мова з особливим онтологічним статусом – священна мова. Ми використали феноменологічну та герменевтичну методологію для аналізу такої специфічної сфери буття мови. Була розкрита конструкторська функція священної мови, що має тісний зв'язок зі священними спільнотами – церквою, халіфатом, Ізраїлем. На сьогодні в християнстві заперечується наявність у будь-яких мовах священного статусу, але, з іншого боку, ми зустрічаємося з наділеннями мови додатковою природою у секулярних дискурсах.

У **другому розділі «Міждисциплінарні проєкти дослідження мови релігії»** ретроспективно розкриваються лінгвістичні підходи до релігії, починаючи від доби Романтизму до когнітивного релігієзнавства. Кожен підхід має окремі теоретико-методологічні засади, але їхня спільність полягає у визнанні взаємообумовленості мови і релігії. Від Античності до сьогодення питання співвідношення мови та мислення, мови та буття, мови та Одкровення, мовлення, мовчання, мови та культури, мови та реальності, мови та свідомості не мають остаточних відповідей, але варіанти відповідей на ці питання мають засадничий характер та є підґрунтям для відповідної теоретико-методологічної системи.

У **підрозділі 2.1 «Лінгвістика релігії – базова стратегія вивчення мови релігії»** були окреслені основні дисциплінарні проєкти дослідження мови релігії. Показаний взаємозв'язок між герменевтикою, структуралізмом, семіотикою, соціолінгвістикою як стратегіями, що ґрунтуються на розширеному розумінні мови,

як плану вираження культури. Розкритий внесок Ф. де Сосюра у формування розширеного розуміння мови, що створило передумови вивчення мови релігії як семіотичної системи релігії. Особливої ролі набуло розрізнення мови та мовлення, що дало можливість вивчати прагматичні та синтаксичні аспекти вираження релігії.

В *підрозділі 2.2 «Виникнення релігієзнавства в мовознавстві ХІХ століття»* були проаналізовані вихідні пункти філософії мови І. Гердера, Ф. Шеллінга, Фр. Шлейєрмахера, які полягають у визнанні за мовою здатність бути виявом народного духу *volksgeist*, тому через вивчення мови можна вийти на розуміння духовних явищ та релігії у цілому. Підсумковим стало вчення В. фон Гумбольдта про мову та її спорідненість із культурою, що призводить до появи порівняльного методу в релігієзнавстві, так як і самого релігієзнавства, в особі М. Мюллера. Лінгвістичні процеси засвоєння оточуючого світу такі як метонімія, алегорія, метафора, гіпербола породжують специфічні сутності, які людина починає обожнювати, маючи джерелом так зване «чуття нескінченності».

У вітчизняній науці ця проблематика була плідно засвоєна та критично перероблена О. Потебнею, який випередив на багато років основні ідеї московської школи семіотики та лінгвокультурологів. На відміну від раннього Мюллера, який розумів виникнення міфології як продукт «хвороби мови», Потебня розвиток релігії вбачає у становленні мови від конкретної до абстрактної, що уможливорює людському мисленню оволодіти такою категорією як «Бог».

В *підрозділі 2.3 «Лінгвістичний поворот у релігієзнавстві у ХХ столітті»* розкрито вплив лінгвістичного повороту, що відбувся на основі ідей Ф. де Сосюра (структуралізм), М. Гайдеггера (герменевтика), Л. Вітгенштайна (аналітична філософія), на обґрунтування в релігієзнавстві відповідного теоретико-методологічного апарату у вивченні сутності релігії після методологічного колапсу, який стався після кризи феноменології релігії в середині ХХ століття.

Найбільшого застосування лінгвістичне релігієзнавство у вітчизняному просторі знайшло у наратології та дискурс-аналізі. Праця І. Богачевської про християнські наративи та дослідження Ю. Чорноморця в сфері наративу київського православ'я показують високий потенціал цього підходу до вивчення духовного досвіду народу у його локальному вимірі. Якщо християнство постає як метанаратив, який задає базові структури розуміння світу та Бога, то локальні наративи християнства є конкретними прочитаннями християнства, де читачем постає народ, а книгою – Боже слово.

В *підрозділі 2.4 «Когнітивне релігієзнавство – нова стратегія вивчення мови релігії в ХХІ столітті»* проаналізований найсучасніший лінгвістичний підхід до вивчення релігії – когнітивістика релігії або когнітивне релігієзнавство, яке намагається розкрити специфіку людської свідомості у її пізнавальній діяльності та вираження результатів цього пізнання (когнітивна діяльність) у концептах, які, на відміну від лінгвокультурології, розуміються не як продукт онтосемантичних процесів, але як когнітивні викривлення у ранній когнітивістиці, або як еволюційні продукти людської життєдіяльності. Головним концептом когнітивного релігієзнавства є *супранатуральна істота* (надприродне), яка, на думку когнітивістів, вкорінена в людську свідомість не на основі засвоєння з культури, а виводиться безпосередньо від контакту зі світом на суто природних засадах, тобто

когнітивістика релігії є природничим проектом вивчення релігії, а мова релігії в когнітивістиці належить до базових ідей свідомості, які мають природниче походження.

У третьому розділі «**Мова релігії в концепціях аналітичної філософії**» був проведений аналіз теоретико-методологічних засад аналітичної філософії релігії у контексті дослідження мови релігії. Ми зробили наступні висновки: для аналітичної філософії релігії характерним є два підходи – теїстичний, з відгалуженням на реформовану епістемологію Е. Плантінги, та не-теїстичний, який більш притаманний ранньому етапу аналітичної філософії релігії.

У **підрозділі 3.1 «Витоки аналітичних теорій релігійної мови: Людвіг Вітгенштайн, логічний позитивізм і фальсифікаційний виклик»** виявлено, що аналітична філософія релігії конститується на питанні про епістемологічний статус релігійної мови та когнітивності релігійних понять. Відповідність релігійної мови певній реальності не піддається сумнівам, але відсутність процедур верифікаціонізму та фальсифікаціонізму для встановлення відповідності релігійної мови та емпіричної реальності й відповідності раціональності та об'єктивності, так як це бачили класики аналітичної філософії, не представлялося можливим.

Розкрито, що важливою постаттю для утвердження теоретико-методологічного підґрунтя аналітичної філософії релігії був Л. Вітгенштайн. Вивчення особливостей ідей Л. Вітгенштайна щодо природи мови продемонстрували парадоксальність наукового філософського здобутку Л. Вітгенштайна, який став родоначальником багатьох центральних і взаємовиключних напрямів філософії мови: логічного позитивізму й аналізу буденної мови. Доведено, визнання Л. Вітгенштайном про те, що його «Логіко-філософський трактат» не надав розв'язання проблем мови, він повернувся до філософських питань зі зміненою концепцією. «Філософські дослідження» багато в чому виходять за межі ранньої концепції Л. Вітгенштайна. Переключення з дослідження ідеальної мови логічного аналізу науки на буденну мову *ordinary language philosophy* створило декілька напрямів вивчення релігійної мови, які при спільності об'єкту дослідження розійшлися у засадничих ідеях щодо природи та епістемологічного статусу релігійної мови. Було показано два напрями розвитку вітгенштайнівської філософії буденної мови – *когнітивні та нонкогнітивні* теорії релігійної мови.

В **підрозділі 3.2 ««Філософські дослідження» і Вітгенштайніанський фідейзм в аналітичній філософії релігійної мови»** також були розглянуті погляди аналітичних філософів – фідейстів, для яких нонкогнітивність релігійної мови, навпаки, є важливою умовою релігійного досвіду, оскільки відповідність релігійної мови усім принципам раціональності руйнує саму ідею релігії. Сенси, якими оперує релігійна мова, розкриваються тільки в контексті релігійної практики, своєї мовної гри, яка є достовірною реальністю для віруючого, та не є такою для людини поза цією традицією.

З іншого боку, захисники когнітивності релігійної мови вважали за потрібне доводити та обґрунтовувати віру раціональними засобами та методами аналітичної філософії, оскільки розуміли, що зведення істинності релігійних висловлювань до певної мовної гри, до релігійного досвіду релятивізує релігійні ідеї та робить їх не абсолютними істинами, які мають бути для розуму людини самоочевидними, а

випадковими сутностями та продуктом релігійної практики, що не може уявити аналітична англо-саксонська система філософування.

В *підрозділі 3.3 «Проблема пізнаваності релігійної мови: епістемологія релігії»* проаналізовані нонкогнітивні теорії Д.З. Філіпса, Е. Флю, які показали невідповідність релігійної мови принципам раціональності, логічного аналізу, фальсифікаціонізму та верифікаціонізму тощо. Нонкогнітивісти не спростовували релігії, вони позбавили її зміст достовірності та подібності до наукових тверджень, або говорячи про *postressurrection* як механізм фальсифікації релігійних тверджень.

Була показана важливість реформованої епістемології для дослідження мови релігії, як теорії, яка ґрунтується на теїстичних поглядах та включає в вирішення проблематики когнітивності релігійної мови релігійну практику та релігійний досвід. Але була виявлена специфіка релігійної мови, як такої, що ґрунтується на принципах і категоріях, що відповідають класичним поглядам на раціональне філософське дослідження. Як бачимо, проблема епістемологічного дослідження релігії безпосередньо пов'язана в аналітичній філософії з вивченням релігійної мови та не має однозначного рішення. Знову виправдання когнітивності релігійної мови потребували розширити предмет до поняття переконаність та впевненість у бутті. Тобто всі критерії встановлення істинності потребуються зовнішньої процедури фальсифікації даних критеріїв.

В *підрозділі 3.4 «Теїстична філософія релігійної мови в працях англо-американських філософів ХХ століття»* було показано, як намагання переглянути секуляризаційні теорії і бажання подолати анти-теїстичні характер пост-позитивізму сприяли вступу до філософської дискусії голосу теїстично налаштованих аналітичних філософів. Центральною фігурою такої теїстичної відповіді вважається, – і не безпідставно, – Е. Плантінга. Ми виділили декілька напрямів його роботи.

Е. Плантінга переосмислює базові категорії аналітичної філософії, такі як достовірність, принципи раціональності, переконаність, виправданість або гарантованість, та показує, що не тільки релігія, але й наука має у своїх вихідних позиціях припущення, які уможливають існування такої сфери людського пізнання як наука. Сама ідея раціональності є конструктом, яка задає правила пізнання дійсності. Відповідно, релігія може не відповідати тим принципам, які наука проголошує, але вона відповідає тим критеріям істинності та достовірності, які обумовлюють саму науку. Така перспектива має бути відображена методологічно логіко-раціональним обґрунтуванням основних положень релігійної віри. Е. Плантінга повертається на метафізичні питання, від яких так наполегливо відмовлявся Л. Вітгенштайн. Переконання, на думку Е. Плантінги, є базовими фундаментальними основоположеннями ноетичної структури особистості, а отже, автоматично стають змістовними.

ВИСНОВКИ

Комплексний теоретико-методологічний аналіз стратегій вивчення мовних аспектів буття релігії, здійснений вперше в українському релігієзнавстві, дозволив сформулювати наступні висновки:

1. Дослідження мовних аспектів буття релігії неможливе без розуміння

зміни релігієзнавчих парадигм від класики філософії та лінгвістики до сучасної мультидисциплінарної гуманітаристики, адже інституційне становлення українського лінгвістичного релігієзнавства та аналогічних світових досліджень відбувається на базі методологічного доробку розглянутих у дисертації дослідницьких проєктів, з чого експлікується дисциплінарний статус та дослідницький потенціал вивчення лінгвістичних аспектів буття релігії.

2. В понятті мова релігії уособлюється концептосфера релігії, смисло-буттєві структури релігії, що виражають догмати релігійних традицій. Лексикон релігії не зводиться лише до комунікативної функції мови, а є складним комплексом онтосемантичних явищ культури, які виражають базові сенсові категорії буття певної культури та є продуктом духовного досвіду релігійної спільноти. Релігійна мова має особливий епістемологічний статус як обов'язкова умова комунікації з божественною реальністю та фіксації релігійних знань. Епістемологічний статус мови ґрунтується на її принциповій здатності виражати світ людини та встановлювати зв'язок із божественною реальністю. Релігійний стиль, богослужбова мова, релігійний соціолект є не просто продуктами досвіду зустрічі віруючого з Богом, але й є умовами цієї зустрічі.

3. Принципова відмінність лінгвістичного релігієзнавства від лінгвістичних підходів до релігійної мови полягає в тому, що лінгвістичні дисципліни досліджують різні виміри мови та основні модуси її функціонування в релігії (релігійна мова, богослужбова мова, священна мова, релігійна комунікація, релігійний стиль, релігійний дискурс, релігійний наратив тощо), на основі методологій філології, культурології, когнітивістики, соціології, психології, нейрофізіології тощо, а релігієзнавчий підхід дозволяє розуміти природу релігії субстанційно, а мовну природу функціонально.

4. Виникнення лінгвістичних стратегій вивчення релігії стає можливим на основі встановлення взаємозв'язку мови та релігії як двох макрохарактеристик людського буття. Не еволюційний розвиток лінгвістичного релігієзнавства визначається парадигмальними змінами теоретико-методологічних засад соціо-гуманітарних наук, та, як наслідок, виникненням лінгвістичних стратегій дослідження релігії, які ґрунтувалися на нових принципах. Але стосовно останніх тяглість простежується не в методології дослідження, а в об'єкті дослідження. Спільність об'єкту дослідження та парадигмальні зміни гуманітарної науки продукували появу певних стратегій вивчення мовних аспектів буття релігії: міфологічної школи, структуралізму, герменевтики, семіотики, когнітивістики.

5. Основою порівняльного релігієзнавства М. Мюллера є ототожнення формування концептосфери релігії, її понятійного апарату з динамікою мовних процесів, розвитком або деградацією мови. Історичні релігії постають міфологічними конструктами: зовні – на основі національних мов, всередині – на основі особливого «чуття нескінченного». Міфологічна система вважається результатом онтосемантичного процесу зустрічі людини з природою, «обожнення природи». В українській традиції зв'язок мови та релігії плідно досліджував О. Потебня.

6. Лінгвістичний поворот ХХ ст. поставив питання про співвідношення мови та свідомості (феноменологія, герменевтика, структуралізм), формування смислової структури релігії (герменевтика, семіотика, наратологія, дискурс-аналіз),

зв'язку релігійної свідомості, концептосфери релігії та психології віруючого (когнітивістика, еволюційна психологія) та призвів до розширеного розуміння релігії – релігія як текст, релігія як мова, що робить лінгвістичне дослідження релігії не лише партикулярною дисципліною, що вивчає мовні явища в релігії, але й теоретико-методологічною стратегією розуміння феномена релігії в цілому.

7. Порівняльний аналіз стратегій вивчення мовних аспектів буття релігії в філософських доктринах ХХ ст., породжених «лінгвістичним поворотом», дозволяє висувати, що структуралістська стратегія реалізовувалась дослідженням структурних зв'язків між явищами релігійного комплексу, ототожнюючи їх з подібними зв'язками в мові. Воно показує, як відбувається процес схематизації світосприйняття та світорозуміння людини шляхом бінарності, опозиційності, але дійшло методологічного тупику в розумінні релігійних явищ, розкритті їхньої сутності. Семіотична стратегія дослідження релігії, маючи ті ж підстави розуміння зв'язку мови та релігії, намагалася подолати недоліки структуралізму, вводячи поняття контексту та смислотворення. Герменевтика релігії стає базовим методом пізнання релігійної реальності, тому що релігія – це текст, що виражає духовний досвід людства, а конкретні релігії – це досвіди конкретних культур (М. Еліаде). Релігія є реальністю, концептуалізованою практиками комунікації людей з божественною реальністю (А. Шюц). Лінгвістичне вивчення релігії на основі цих теоретико-методологічних стратегій випрацювало власні засоби дослідження: дискурс-аналіз, наративний аналіз, скрипт-аналіз, що сьогодні широко застосовуються у вивченні локальних інваріантів релігій.

8. В сучасному західному релігієзнавчому дискурсі щодо вивчення мовних аспектів буття релігії найрепрезентованішою виявилася аналітична традиція, в межах якої виділяємо теїстичний і не-теїстичний підходи. Відмова від логічного аналізу релігійної мови в зв'язку з невідповідністю методу об'єкту дослідження стала можливою завдяки вивченню буденної мови як єдино раціонально можливої стратегії дослідження релігійного знання. Значним недоліком теорії мовної гри, створеної на основі фідеїстичних ідей пізнього Вітгенштайна, який намагаються подолати наступні дослідницькі проекти, виявилось сприйняття релігійного твердження з точки зору граматичної ролі в мовній грі релігії.

9. Безпосередньо пов'язана з вивченням релігійної мови проблема епістемологічного дослідження релігії в аналітичній філософії не має остаточного вирішення. Запропоновані нею підходи можуть бути виправданими тільки з позиції переконаності у змістовності релігійної віри. Концепції аналітичних філософів-фідеїстів розділені нами на когнітивістські та нонкогнітивістські. Сенси релігійної мови приховані від дослідника та не підпадають під критерії раціональності речень, отже, релігія як автономна мовна гра оперує власними поняттями, які втрачають першопочаткові сенси, потрапляючи в іншу мовну гру.

10. Аналітичні філософи-теїсти (Е. Плантінга) доводять некомпетентності секулярної філософії щодо релігії, неможливості фальсифікації і верифікації типових релігійних висловлювань методами пропозиційної чи філософської логіки. Відповідь на антиметафізичний виклик набула форми пропозиції моделі модальної метафізики як симбіозу вітгенштайніанської та аристотелівської онтології. Таку метафізику можна вважати серйозною спробою відстояти право теїзму на мовну гру. Так, в

епістемологічному проєкті Е. Плантінги переконання, що не можуть бути включені до «серйозної» мовної гри через сумнівну придатність до верифікації і фальсифікації, отримують імунітет і стають фундаментальними основоположеннями ноетичної структури особистості, автоматично стають змістовними.

11. Теоретико-методологічною системою дослідження мови релігії в сучасній Україні є лінгвістичне релігієзнавство, що ґрунтується на методах лінгвістичної філософії (герменевтики, наратології, семіотики та аналітичної філософії релігії) є і субдисципліною релігієзнавства, і лінгвістики релігії, яка базується на лінгвістичних методах (лінгвокультурологія, соціолінгвістика, джерелознавство, стилістика тощо). Отже, дослідження мовних аспектів буття релігії мають бути міждисциплінарними, а їхні стратегії з необхідністю повинні базуватися на визнанні єдності онтологічного та епістемологічного підґрунтя взаємодії мови та релігії, що концептуалізується в терміні «мова релігії», що є операційним поняттям таких досліджень та позначає усю сукупність мовних компонентів релігійної практики та явлень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Целковський Г.А. Еволюція аналітичної філософії від агностицизму до теїзму / Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. 2011. №26. С. 24–33.
2. Целковський Г.А. Религиозный язык в ритуале как космогоническом акте / Вісник Дніпропетровського університету. 2012. Вип. 22 С. 322–330.
3. Целковський Г.А. Функціонування релігійної мови в контексті суспільно-політичних процесів у сучасній Україні / Вісник Львівського університету. 2021. №36. С. 156–164. <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.36.19>

Статті в іноземних наукових періодичних виданнях:

4. Целковский Г.А. Лингвистические корни религиоведения / Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. 2014. №4. С. 97–109.
5. Целковський Г.А. Мовні політики Української православної церкви напередодні Євромайдану / Věda a perspektivy. 2021. №4. С. 139–152. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-4\(4\)](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-4(4))

Публікації в інших наукових виданнях:

6. Целковський Г.А. Мова богослужіння Української православної церкви в контексті мовної ситуації / Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку/ За ред. В.Д. Бондаренка та І.М. Мишака. К.:Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. С. 401–415.
7. Целковський Г.А. Ценностная роль языка в религии и нации / [Електронний ресурс] Релігія в Україні. 2012. URL: <https://www.religion.in.ua>
8. Целковський Г.А. Когнітивно-релігієзнавчий аналіз мови релігії: методологічні

- засади / Загальноуніверситетська наукова конференція «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету», 9-10 лютого 2013 р.: [матеріали доповідей та виступів] / [редкол.: В. П. Андрущенко [та ін.]]. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. 403 с. С. 279-281
9. Целковський Г.А. Релігія вплетена в ландшафт Майдану так, як і в українське суспільство. [Електронний ресурс] URL <http://risu.org.ua/>
10. Целковський Г.А. Когнітивне релігієзнавство як проект природничого підходу до релігії / Гуманітарний корпус. 2021. №40. С. 140–143.

АНОТАЦІЯ

Целковський Г. А. Мовні аспекти дослідження релігії: теоретико-методологічний аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти та науки України. – Київ, 2021.

Дослідження мовних аспектів буття релігії є важливою складовою науки про релігію. Виокремлення в релігії такого об'єкту дослідження як мова ставить питання про відповідні теоретико-методологічні стратегії її вивчення, розуміння, аналізу, які втілюються в лінгвістичні стратегії згідно об'єкту дослідження. Аналіз даних стратегій з метою виявлення їх підґрунтя, логіки видозмінення, зв'язку з суміжними дисциплінами показує їхній значний потенціал для розуміння як сутності релігії, так і її проявів.

Теоретико-методологічними підґрунтями лінгвістичного релігієзнавства є взаємозв'язок мови та релігії як двох макрохарактеристик буття людини, коли релігія є сенсоутворюючою системою, а мова є сенсофіксуючою системою. Мова релігії є базовим поняттям дисертаційного дослідження, що має концептуальний характер, є теоретичним, абстрактним конструктом, який вміщує в себе усю сукупність мовних явищ в релігії.

Аналіз мови релігії проведений аналітичною філософією релігії був спрямований на встановлення критеріїв відповідності релігійної мови критеріям раціональності та достовірності з метою доведення релігійних істин через доведення істинності релігійних тверджень. Запровадження філософії буденної мови та теорії мовних ігор Вітгенштайном змогло вивести епістемологічний статус мови релігії за межі обумовленості критеріями істинності, сформованих лише на основі мови науки, показавши її метафізичні підвалини. Реформована епістемологія Е. Плантінги продемонструвала відповідність релігійної мови критеріям раціональності та достовірності, які мають походження не в мові науки, а в свідомості та переконаності людини на основі базових структур сприйняття дійсності.

Ключові слова мова релігії, лінгвістичне релігієзнавство, теорія і методологія релігієзнавства, релігійна мова, аналіз мови релігії, аналітична філософія релігії, реформована епістемологія, когнітивістика релігії.

ABSTRACT

Tselkovskiy G.A. Language aspects of the study of religion: theoretical and methodological analysis. – The Qualification research paper, manuscript.

Dissertation for the degree of the candidate of Philosophical Studies, Specialty 09.00.11 – religious studies. – National Pedagogical Dragomanov University. Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2021.

The study of the linguistic aspects of the being of religion is an important component of the science of religion. The separation of such an object of study as language in religion raises the question of the relevant theoretical and methodological strategies for its study, understanding, analysis, which are embodied in linguistic strategies according to the object of study. The diversity of strategies is determined by the peculiarities of the paradigmatic foundations of philosophy, religious studies and linguistics.

Analysis of these strategies in order to identify their basis, the logic of change, the connection with related disciplines shows their significant potential for understanding both the essence of religion and its manifestations.

The theoretical and methodological foundations of linguistic religious studies are the relationship of language and religion as two macrocharacteristics of human existence, when religion is a sense-making system and language is a sense-fixing system. The nature of the relationship between language and religion is determined in each strategy with certain differences, which are different understandings of the epistemological and ontological status of language or religion, implemented in different approaches – theistic, non-theistic, substantiality of religion in phenomenology, its reduction to language in structuralism, naturalness of language and religion as products of human evolution, in cognitivism, etc.

The language of religion is the basic concept of dissertation research, which has a conceptual nature, is a theoretical, abstract construct, which contains the whole set of linguistic phenomena in religion. Communication, discourse, narrative, style, sociolect are the ways in which language functions in religion. Conceptualization, ontosemantic process, verbalization of religious experience are ways of existence of religion in language. Conceptualization of religion is its plan of expression in basic concepts, semantization of spiritual values and experience with appropriate intensity and experience.

The ontosemantic process is a process of sense-making within the religious tradition in the corresponding conceptosphere.

The analysis of the language of religion conducted by the analytical philosophy of religion was aimed at establishing criteria for compliance of religious language with the criteria of rationality and reliability in order to prove religious truths through proving the truth of religious statements. The method of logical analysis and application of verification and falsification procedures showed the inability of religious language to meet the same criteria as the language of science, as the former indicates non-empirical reality, while the latter indicates empirical reality, and the criteria and procedures for establishing truth and authenticity developed by positivists precisely on the basis of the language of science.

Wittgenstein's introduction of the philosophy of everyday language and the theory of language games was able to go beyond the conditionality of the criteria of truth only on the basis of the language of science, showing its metaphysical foundations. A. Planting's reformed epistemology demonstrated the conformity of religious language to the criteria of

rationality and authenticity, which originate not in the language of science, but in human consciousness and conviction on the basis of basic structures of perception of reality.

Key words: language of religion, linguistic religious studies, theory and methodology of religious studies, religious language, analysis of religious language, analytical philosophy of religion, reformed epistemology, cognitive science of religion.

АННОТАЦИЯ

Целковский Г.А. Языковые аспекты исследования религии: теоретико-методологический анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2021.

Исследование языковых аспектов бытия религии является важной составляющей науки о религии. Выделение в религии такого объекта исследования как язык ставит вопрос о соответствующих теоретико-методологических стратегиях ее изучения, понимания, анализа, которые воплощаются в лингвистические стратегии согласно объекту исследования. Анализ данных стратегий с целью выявления их основы, логики видоизменения, связи со смежными дисциплинами показывает их значительный потенциал для понимания как сущности религии, так и ее проявлений.

Теоретико-методологическими основами лингвистического религиоведения являются взаимосвязь языка и религии как двух макрохарактеристик бытия человека, когда религия является смыслообразующей системой, а язык смыслофиксирующей системой. Язык религии является базовым понятием диссертационного исследования, имеющего концептуальный характер, являющийся теоретическим, абстрактным конструктом, который вмещает в себя всю совокупность языковых явлений в религии.

Анализ религии, проведенный аналитической философией религии, был направлен на установление критериев соответствия религиозного языка критериям рациональности и достоверности с целью доказательства религиозных истин через доказательство истинности религиозных утверждений. Введение философии обыденного языка и теории языковых игр Витгенштайном смогло вынести эпистемологический статус языка религии за пределы обусловленности критериями истинности, сформированных только на основе языка науки, показав его метафизическую основу. «Реформатская эпистемология» А. Плантинги продемонстрировала соответствие религиозного языка критериям рациональности и достоверности, которые имеют происхождение не в языке науки, а в сознании и убежденности человека на основе базовых структур восприятия действительности.

Ключевые слова: язык религии, лингвистическое религиоведение, теория и методология религиоведения, религиозный язык, анализ языка религии, аналитическая философия религии, реформистская эпистемология, когнитивистика религии.